

Wstęp

Travel has a way of stretching the mind. The stretch comes not from travel's immediate rewards, the inevitable myriad new sights, smells and sounds, but with experiencing firsthand how others do differently what we believed to be the right and only way.

Ralph Crawshaw

Metafora podróży umożliwia podjęcie szerokiej gamy refleksji nad *conditio humana*. Odzwierciedla ona dążenie człowieka nie tylko do poznania świata, innych ludzi i kultur, ale także, a może nawet przede wszystkim, do samopoznania. Podróż staje się metaforą ludzkiego życia: dorastania, dojrzewania, poszukiwania prawdy, a także śmierci (ostatnia podróż). Tradycja opisywania wszelkiego rodzaju podróży, mających wymiar sakralny, egzystencjalny bądź przygodowy, jest długa i bogata. W Biblii odnajdujemy opis wędrówki ludu wybranego do Ziemi Obiecanej, w czasach antycznych bodaj najznamienitszym przykładem jest wędrówka Odyseusza, która zakorzeniła się w kulturze europejskiej jako metafora życia ludzkiego, wędrówka platońskiego *anaxa* stała się metaforą poznania prawdy. Średniowiecze lubowało się w pielgrzymkach i krucjatach – podróży duchowej oraz podróży mającej charakter podboju. Renesans z kolei to epoka wielkich wypraw i odkryć geograficznych, podczas których dochodzi do zderzenia różnych kultur; podbojowi i zniszczeniu ulegają te pradawne. Zarówno średniowiecze, jak i renesans rozwinęły motyw podróży jako przygody, mającej walory poznawcze, ale jednocześnie służącej podporządkowaniu obcych kultur. W czasach nowożytnych doskonałym przykładem takiego właśnie rozumienia podróży są *Przypadki Robinsona Crusoe* Daniela Defoe oraz *Podróże Guliwera* Jonathana Swifta. Jak wynika z powyższych rozważań, interpretacja metafory podróży jest uwarunkowana zarówno czasowo (historycznie), jak i przestrzennie; pojawia się jednak pewien stały motyw – jest nim *homo viator*. To właśnie człowiek-wędrowiec bezpośrednio doświadcza obcej kultury, która go wzbogaca, dzięki czemu może lepiej poznać samego siebie – daje do zrozumienia Ralph Crawshaw w cytowanym motcie. Michel de Montaigne opisuje to doświadczenie za pomocą metafory lustra:

Ce grand monde, que les uns multiplient encore comme especes sous un genre, c'est le mirouer, où il nous faut regarder, pour nous cognoistre de bon biais. [...] Tant d'humeurs, de sectes, de jugemens, d'opinions, de loix, et de coustumes, nous apprennent à juger sainement des nostres, et apprennent nostre jugement à recognoistre son imperfection et sa naturelle foiblesse: qui n'est pas un legier apprentissage.¹

Ideałem współczesnego *homo viator*, przemieszczającego się w przestrzeni kulturowej, stał się bohater powieści podróżniczej Juliusza Verne'a *W osiemdziesiąt dni dookoła świata*, Fileas Fogg. Niniejsza książka jest zaproszeniem do wcielenia się w postać podróżnika, którego celem jest *Bildung* – poznanie różnych kultur w przełomowych dla nich momentach historycznych: średniowiecznej Francji w zderzeniu z arabskim modelem miłości dwornej, dziewiętnastowiecznych Włoch w zderzeniu z filhellenizmem, dwudziestowiecznych Indii w zderzeniu z nacjonalizmem oraz carskiej Rosji w zderzeniu z socjalizmem utopijnym.

Przez pojęcie kultury w tomie tym rozumie się nie tylko wiedzę, wierzenia, wartości, zwyczaje, zasady, prawa, które człowiek nabywa i przyswaja w procesie socjalizacji, lecz wydarzenia historyczne oraz przekazywaną z pokolenia na pokolenie tradycję, która kształtuje postrzeganie i zachowanie członków danej społeczności i tym samym dokonuje jej wyodrębnienia spośród innych społeczności i społeczeństw. „Innym” staje się ten, który nie dzieli z nami wspólnej kultury. Johann Gottfried Herder pisze: „Welches Volk der Erde ist's, das nicht eigene Kultur habe?”². Dziewiętnastowieczny filozof niemiecki twierdził, iż każdy lud/naród posiada własną kulturę. Taki sposób myślenia leży u podstaw relatywizmu kulturowego oraz pojęcia „różnic kulturowych”. Dzisiaj mówimy raczej o istnieniu wielu kultur: multikulturalizm stał się metaforą współczesnego heterogenicznego społeczeństwa, a kultura jest wynikiem interakcji społecznej. Zjawisko to mogło zaistnieć dzięki otwartości jednych kultur na przyjęcie innych, łatwości przemieszczania się i osiedlania w dowolnie wybranym zakątku ziemi. Pomimo znacznej liberalizacji pojęcia kultury w dzisiejszych czasach, jest ona nadal nierozzerwalnie związana z religią, ideologią, wszelkiego rodzaju instytucjami, polityką oraz językiem, które ją kształtują, ale i są przez nią kształtowane. W efekcie nie można uciec od jej normatywnego charakteru. Taką właśnie definicję kultury proponuje amerykański antropolog, Clifford Geertz, w swojej książce *The Interpretation of Cultures*. Kultura to

[...] a set of control mechanisms – plans, recipes, rules, instructions [...] – for the governing of behavior. [...] man is precisely the animal most desperately dependent upon

¹ Michel de Montaigne, *Les Essais*, red. Jean Balsamo i in., Paris 2007, s. 164.

² Johann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, Berlin, Weimar 1956, s. 8.

---

such extragenetic, outside-the-skin control mechanisms, such cultural programs, for ordering his behavior.³

Kultura jest niewątpliwie mechanizmem kontrolującym zachowania ludzkie, lecz zderzenie różnych kultur rozluźnia owe mechanizmy, umożliwia wykształcenie się nowych zasad, biorących pod uwagę członków wielu społeczności. Podróżując szlakiem kultur, przyjrzymy się z perspektywy diachronicznej, jak poszczególne kultury radziły sobie w kontakcie z innymi kulturami oraz jak sprostały napływowi nowych idei i ideologii.

Niniejsza pozycja została zainspirowana konferencją doktorantów Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, która odbyła się w czerwcu 2011 r. Z jedenastu wystąpień, których Autorami byli młodzi naukowcy, reprezentujący różne gałęzie wiedzy, wybraliśmy cztery najciekawsze. Zostały one rozbudowane do postaci artykułów, składających się na niniejszą książkę. Przedmiotem rozważań Autorów nie są jednak teoretyczne zagadnienia związane z interdyscyplinarnością jako metodologią badawczą, choć, jak powszechnie wiadomo, to właśnie taka strategia pozwala wypełnić luki powstałe w dociekaniach prowadzonych w ramach tylko jednej dziedziny, lecz praktyczne zastosowanie podejścia interdyscyplinarnego w badaniach nad literaturą i kulturą. Naszą pracę można określić zaproponowanym przez Heinza Heckhausena terminem „auxiliary interdisciplinarity”. Jest to metoda badawcza powszechnie stosowana w humanistyce, a jej celem jest osiągnięcie możliwie nowatorskich rozwiązań przez włączenie obcych dyscyplin do własnych rozważań: „Bei dieser Spielart geht es um den Gebrauch «fremder» Methoden für die eigene Disziplin, [um] das «Entleihen» und Nutzen [dieser] Methoden für eigenen Forschungsfragestellungen”⁴. Takie podejście badawcze spowodowane jest wymogami stawianymi obecnie humanistyce: wyłaniają się nowe problemy, których nie można rozwiązać w sposób satysfakcjonujący z punktu widzenia tylko jednej dyscypliny. Zawarta w tytule książki metafora podróży doskonale oddaje charakter badań interdyscyplinarnych. Interdyscyplinarność jest podróżą rozpoczynającą się na szlakach wytyczonych przez różne dyscypliny, lecz jej celem jest przetarcie nowych ścieżek. Rezygnując z podążania utartymi drogami, uczony, w podejściu interdyscyplinarnym, odnajduje oryginalne źródła inspiracji, odkrywa nieznane lądy, odsłania nowe perspektywy. Bez wyruszenia w podróż jakiegokolwiek nowatorskie odkrycia nie byłyby możliwe. Kierując się tą myślą, oddajemy w ręce Czytelniczek i Czytelników tę niecodzienną książkę. Chcemy zabrać Państwa w podróż nie tylko szlakiem kultur, ale także szlakiem różnych dyscyplin humanistyki: literaturoznawstwa, psychoanalizy, historii sztuki, antropologii, językoznaw-

---

³ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York 1973, s. 44.

⁴ Michael Jungert i in. red., *Interdisziplinarität. Theorie, Praxis, Probleme*, Darmstadt 2010, s. 5.

stwa, historii, filozofii. Niniejsza książka stanowi propozycję praktycznego przekraczania barier dyscyplinarnych przez powiązanie owych dziedzin w interdyscyplinarnej analizie zjawisk leżących w sferze zainteresowań jej Autorów.

Artykuł Agnieszki Gotchold „Ovid’s Narcissus and Guillaume’s Amant Two Sides of the Same Coin?...” podejmuje problem recepcji mitu o Narcyzie w średniowiecznym poemacie alegorycznym *Le roman de la rose* autorstwa Guillaume’a z Lorris. W swoim podejściu badawczym Gotchold łączy elementy teorii mitu Northropa Frye’a z freudowską i lacanowską psychoanalizą. Autorka, uwzględniając perspektywę historyczno-kulturową, bada szereg zależności między literacką kreacją postaci narcystycznych a różnymi zjawiskami kulturowymi typowymi dla epoki – zajmuje się głównie analizą koncepcji miłości dworskiej. W ten sposób dociera do mechanizmów rządzących recepcją mitu o Narcyzie w kulturze średniowiecznej, czyli do procesu „alegoryzacji” mitu, którego odszyfrowanie pozwala na odczytanie owidiańskiego przekazu w nowym kontekście kulturowym oraz na ukazanie związku między starożytnym i średniowiecznym Narcyzem: spojrzenie w zwierciadło wodne umożliwia kochankowi-poecie osiągnięcie samopoznania i tym samym pozwala na zawołaną w alegorię krytykę kodeksu miłości dworskiej, kontrolującej zarówno kobiecą, jak i męską seksualność.

Bogato ilustrowany tekst „Wizerunek Greczynki we włoskiej sztuce filhelleńskiej w kontekście kultury europejskiej połowy XIX wieku” autorstwa Ewy Róży Janion prezentuje wielowątkową analizę filhelleńskich przedstawień kobiet w szerokim kontekście różnych zjawisk dziewiętnastowiecznej kultury: od modnych wówczas nurtów w sztuce po filozofię historii. Autorka wprowadza typologię przedstawień postaci kobiecych oraz zastanawia się nad przyczynami popularności niektórych rodzajów wizerunków a odrzuceniem innych. Podejście interdyscyplinarne pozwala jej na rozpoznanie narzędzi stosowanych w służbie risorgimento: orientalizmu (rozumianego jako stereotypowe odwołania do Wschodu), tradycji romantycznej w sztuce, czy kulturowej konstrukcji płci. Ta ostatnia koncentrowała się na wykreowaniu wizerunku kobiety – strażniczki dziedzictwa narodowego, towarzyszącej mężczyźnie w walce o wolność, lecz nie chwytającej samodzielnie za broń.

Tekst Krzysztofa Iwanka „*Hindutwa. Hinduski nacjonalizm w ujęciu Vinayaka Damodara Savarkara*” ukazuje podstawowe problemy współczesnego hinduskiego ruchu nacjonalistycznego. Wychodząc od dekonstrukcji pojęć omawianych przez Savarkara w tekście *Hindutva. Who is a Hindu?*, Iwanek analizuje próby stworzenia wspólnej tożsamości w państwie podzielonym przez kasty, wyznania oraz grupy etniczne i językowe. Efektem tej analizy jest spostrzeżenie, że choć Savarkar i spadkobiercy jego myśli dążyli do oparcia idei „hinduskości” na fundamencie wspólnej ponadreligijnej cywilizacji, to jednak

treści religijne pozostały w przeważającej mierze rdzeniem ich ideologii. Zdaniem Autora, *hindutwa* jest próbą przełożenia europejskich koncepcji, takich jak „naród”, na język miejscowej kultury i religii.

Artykuł „Od człowieka nowego do radzieckiego. Szkic o rosyjskiej myśli socjalistycznej” Kamila Marii Wieleckiego wpisuje się w bogatą polską tradycję badań nad filozofią rosyjską. Wielecki śledzi wpływ literatury pięknej na kształtowanie się ideologii socjalistycznej w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Autor analizuje projekt antropologiczny zaproponowany przez Mikołaja Czernyszewskiego: od strony filozoficznej bada przede wszystkim powieść *Co robić?* tego pisarza, nawiązując jednocześnie do powieści Mikołaja Ostrowskiego *Jak hartowała się stal* oraz *Biesów* Fiodora Dostojewskiego. W dalszym ciągu artykułu – łącząc źródła polsko-, anglo- i rosyjskojęzyczne – rozważa oddziaływanie, jakie projekt Czernyszewskiego wywarł na rosyjski ruch rewolucyjny. Podczas gdy większość studiów sowietologicznych skupia się na ideologii i realności radzieckiego socjalizmu, artykuł Wieleckiego umożliwia poznanie niektórych źródeł tej rzeczywistości, prześledzenie na przestrzeni kilkudziesięciu lat procesu formowania się etosu bolszewika-komunisty.

Pragniemy podziękować Zarządowi Samorządu Doktorantów Uniwersytetu Warszawskiego za sfinansowanie w całości niniejszej publikacji. Dziękujemy Dyrekcji Wydziału „Artes Liberales” UW za nieodpłatne udostępnienie Sali Konferencyjnej oraz sprzętu multimedialnego, bez których konferencja nie mogłaby się odbyć. Chcemy również podziękować wszystkim uczestnikom konferencji, a w szczególności gościom za ciekawe i inspirujące komentarze – Panu Profesorowi Janowi Miernowskiemu za ambitne pytania oraz Pani Profesor Joannie Partyce za serdeczne wsparcie naszej inicjatywy. Dziękujemy również recenzentom, Pani Profesor Annie Czajce-Cunico oraz Panu Profesorowi Pawłowi Dyblowi, za recenzje, które pomogły nam dopracować niniejszą książkę do jej obecnej postaci. Ze swojej strony chciałabym podziękować Autorom za ich gotowość powierzenia mi swoich tekstów.

Agnieszka Gotchold